

Олійник О. В.

<https://orcid.org/0000-0002-3525-9886>

Відокремлений структурний підрозділ «Київський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету»

АВТОНОМІЇ НА ЕТНІЧНІЙ ТА КОНФЕСІЙНІЙ ОСНОВІ: ПРИКЛАДИ НАХІЧЕВАНУ, АДЖАРІЇ ТА ПАРАЛЕЛІ З УКРАЇНОЮ

У статті досліджено правову природу автономій, виникнення яких пов'язане з етнічними, конфесійними або історико-регіональними особливостями населення, на прикладі Нахичеванської Автономної Республіки у складі Азербайджану та Автономної Республіки Аджарія у складі Грузії. Предметом аналізу є не лише формальний конституційний статус цих утворень, а й юридичні підстави їх виникнення, межі нормотворчої, адміністративної самостійності, а також співвідношення автономії з принципами унітарності, суверенітету та територіальної цілісності держави. Особливу увагу приділено ролі міжнародних договорів у формуванні автономного статусу та їх подальшій імплементації у національні правові системи.

Методологічну основу становлять порівняльно-правовий, формально-юридичний та історико-правовий методи, що дозволили виявити спільні та відмінні риси моделей автономії, а також оцінити їх ефективність у контексті сучасного конституціоналізму. Доведено, що Нахичеван і Аджарія мають спільну рису: їх автономний статус сформувався на перетині міжнародно-договірних гарантій 1921 р. та подальшої конституціоналізації у внутрішньому праві відповідних держав. Водночас встановлено, що в процесі еволюції аджарської автономії спостерігається тенденція до посилення контролю центральної влади, тоді як модель Нахичевану зберігає ширші елементи інституційної самостійності в межах унітарної держави.

Порівняльний аналіз засвідчив, що зазначені моделі істотно відрізняються від українського підходу, у межах якого Автономна Республіка Крим є конституційною територіальною автономією, але не етнічною автономією, а права національних меншин, корінних народів реалізуються переважно через інструменти рівності, недискримінації, культурної та мовної самореалізації. Обґрунтовано, що пряме перенесення моделей Нахичевану чи Аджарії в Україну є юридично неприйнятним без зміни засад конституційного ладу. Водночас визначено, що для України можуть бути релевантними окремі елементи інституційної участі спільнот, розвиток персональної культурної автономії, впровадження консультативних механізмів та посилення гарантій культурних прав.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, етнічна автономія, Нахичеванська Автономна Республіка, Автономна Республіка Аджарія, Автономна Республіка Крим, національні меншини, корінні народи, конституційне право.

Постановка проблеми. Автономія у складі унітарної держави є одним із найскладніших конституційно-правових інструментів поєднання державної єдності з регіональною, етнокультурною або конфесійною специфікою. Її правове значення полягає не тільки в наданні певній території спеціального режиму врядування, а й у визначенні меж допустимого самоврядування без зміни суверенітету держави. Саме тому автономія нерідко функціонує як компроміс між централізованою моделлю держави і потребою визнати особливості окремих спільнот.

Для України ця проблематика має особливу актуальність. Україна є унітарною державою, а її єдина автономія – Автономна Республіка Крим – закріплена без формального етнічного критерію. Конституція України визначає АР Крим як невід'ємну складову частину України, що вирішує питання, віднесені до її відання, у межах повноважень, визначених Конституцією України [1]. Водночас, українське законодавство про національні меншини орієнтоване на інтеграцію, рівність і культурну самореалізацію спільнот, а не на формування етнічних територіальних автономій.

Тому питання полягає не в механічному запозиченні чужих моделей, а в з'ясуванні, які елементи таких моделей є сумісними з українським конституційним ладом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі автономію традиційно розглядають як форму спеціального правового статусу територіального утворення, що передбачає ширші, ніж у звичайної адміністративно-територіальної одиниці, повноваження у сфері нормотворення, управління, фінансування або культурного розвитку. Н. А. Мяловицька звертає увагу на те, що автономія є засобом узгодження інтересів держави та територіальних спільнот, а її конкретна форма залежить від історичного походження, етнічного складу населення і конституційної моделі держави [2, с. 20-23]. Таке положення має принципове значення, оскільки дозволяє розрізнити автономію як загальний правовий інститут і автономію як індивідуалізований правовий режим певного регіону.

У зарубіжних дослідженнях Аджарія аналізується переважно крізь призму співвідношення формального автономного статусу і фактичного політичного контролю центру. Е. Голланд, К. Далман і М. Браун характеризують еволюцію аджарської автономії як рух від історично обумовленої автономності до моделі, у якій центральна влада послідовно відновлювала контроль над регіональними інститутами [3]. Такий підхід є корисним і для аналізу Нахічевану, де автономна форма поєднується з жорсткою вертикаллю державної влади Азербайджану.

В українському контексті основними орієнтирами є Конституція України, законодавство про Автономну Республіку Крим, а також Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». Останній визначає національні меншини як невід'ємні, інтегровані та органічні частини українського суспільства [4], що свідчить про відмову від сегрегаційної або територіально-етнічної логіки регулювання. Отже, попри наявність значної літератури про автономію загалом, потребує спеціального висвітлення саме порівняльний вимір: Нахічеван – Аджарія – Крим.

Постановка завдання. Метою статті є визначення юридичної природи автономій Нахічевану та Аджарії, з'ясування правових підстав їх створення, обсягу повноважень і фінансово-організаційних гарантій, а також оцінка можливості використання відповідних підходів у правовій політиці України щодо автономії та національних меншин, корінних народів. Для досягнення цієї мети про-

аналізовано міжнародно-договірні та конституційні підстави статусу Нахічевану й Аджарії, зіставлено їхні інституційні можливості, а також порівняно ці моделі з українським регулюванням АР Крим і прав національних меншин, корінних народів.

Виклад основного матеріалу. Поняття автономії в конституційному праві не є тотожним федералізації. Автономія може існувати в межах унітарної держави, якщо її компетенція визначена конституцією або законом, а суверенітет залишається за державою в цілому. У цьому сенсі автономія є не альтернативою територіальній цілісності, а спеціальним режимом внутрішнього врядування. Водночас автономія, створена з урахуванням етнічних чи конфесійних особливостей, завжди потребує особливо чітких гарантій: вона має забезпечувати права спільноти, але не трансформуватися в механізм політичної сепарації.

Нахічеванська Автономна Республіка є ексклавом Азербайджану, що географічно відокремлений від основної території держави. Її автономний статус пов'язаний із міжнародно-правовими домовленостями початку 1920-х років та подальшим конституційним закріпленням. Офіційна англійська версія Конституції Нахічеванської Автономної Республіки визначає її як «democratic, legal, secular autonomous republic within the Republic of Azerbaijan» [5]. У перекладі це означає, що Нахічеван є демократичною, правовою, світською автономною республікою у складі Азербайджанської Республіки. Ця формула важлива тим, що одночасно підкреслює автономність і внутрішньодержавну належність Нахічевану.

Конституційна конструкція Нахічевану спирається на наявність власних органів влади. Законодавчу владу здійснює Алі Меджліс, виконавчу – Кабінет Міністрів автономії, а судову – суди автономної республіки. Така модель зовні нагадує державний поділ влади, однак юридично функціонує в межах Азербайджану. Конституція Нахічевану прямо вказує, що її органи діють відповідно до Конституції Азербайджанської Республіки, Конституції Нахічеванської Автономної Республіки та законів Азербайджану. Отже, нормотворчість автономії має похідний характер і не може суперечити центральному законодавству.

Особливість Нахічевану полягає також у його фінансово-організаційному статусі. У конституційному тексті передбачено, що діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади забезпечується в межах коштів, передбачених у державному бюджеті автономної республіки,

що не означає повної фінансової самостійності, однак свідчить про наявність окремого бюджетного рівня. У поєднанні з власними інститутами влади це створює модель «адміністративно-конституційної автономії», за якої спеціальний статус регіону визнаний, але контроль державного центру залишається визначальним.

Аджарська автономія має іншу історичну природу. Її формування пов'язане з Багумським регіоном, мусульманською частиною грузинського населення та міжнародними домовленостями після Першої світової війни. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Assanidze v. Georgia* наведено історичні відомості про договірні передумови статусу Аджарії, зокрема про домовленості, що забезпечували особливий режим регіону після 1921 р. [6]. Саме тому Аджарія традиційно розглядається як автономія, в основі якої був не лише територіальний, а й конфесійно-історичний чинник.

Сучасний статус Аджарії визначений Конституцією Грузії та Конституційним законом Грузії «Про Автономну Республіку Аджарія». Закон прямо встановлює, що Автономна Республіка Аджарія є невід'ємною територіальною одиницею Грузії [7]. У цьому формулюванні ключовим є поєднання двох елементів: автономія має спеціальний статус, але вона не є суб'єктом державного суверенітету. Її автономність існує лише в межах грузинської конституційної системи.

Компетенція Аджарії деталізована значно конкретніше, ніж у загальних конституційних нормах. Вона включає право органів автономії приймати нормативні акти з питань, віднесених до її відання, формувати органи виконавчої влади, затверджувати бюджет, управляти майном і природними ресурсами в межах, визначених законодавством Грузії. Окреме значення має положення про фінансову автономію: Аджарія здійснює її у межах, установлених законодавством Грузії, а надходження до бюджету автономії формуються за правилами, передбаченими законодавством. Отже, грузинська модель робить акцент не лише на символічному статусі, а й на практичних управлінських повноваженнях автономії.

Українська модель принципово відрізняється від обох наведених випадків. Автономна Республіка Крим визначена Конституцією України як невід'ємна складова частина України. Вона має спеціальний конституційний статус, але не має права приймати закони у власному значенні; її нормативні акти мають відповідати Конституції та законам України. У цьому сенсі кримська автоно-

мія є територіальною, а не етнічною. Її існування не створює загального механізму для формування нових автономій за національною, мовною чи конфесійною ознакою.

Стаття 24 Конституції України забороняє привілеї або обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного і соціального походження. У поєднанні зі статтею 2 Конституції України, яка закріплює унітарність держави, це створює високий конституційний бар'єр для територіальних автономій на етнічній основі. Водночас, українське право не заперечує потреб національних меншин, корінних народів. Закон України «Про корінні народи України» визнав право корінних народів на внутрішнє самовизначення у межах України [8]. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» виходить із того, що такі спільноти є інтегрованими частинами українського суспільства, а тому гарантії їхніх прав мають будуватися на принципах участі, рівності, культурної самобутності й недискримінації.

Порівняльний аналіз демонструє такі ключові відмінності. Нахичеван має власну конституцію та органи влади, однак його нормотворчість є похідною від конституційного порядку Азербайджану. Аджарія має спеціальний конституційний закон, у якому докладніше визначено питання відання автономії, бюджетні механізми й фінансову автономію. Автономна Республіка Крим, навпаки, є невід'ємною складовою частиною України, але не є етнічною автономією. Отже, усі три моделі використовують назву автономії, проте мають різний зміст: історико-регіональний у Нахичевані, історико-конфесійний в Аджарії та територіально-конституційний в АР Крим.

З огляду на українські конституційні обмеження, найбільш перспективним напрямом є не етнотериторіальна, а персональна або культурна автономія.

Отже, українська політика щодо національних меншин може враховувати досвід Нахичевану та Аджарії лише в частині інституційної участі й гарантій культурної самореалізації. Створення нових територіальних автономій за етнічною ознакою несумісне з чинною конституційною моделлю без її радикальної зміни. Натомість правовими альтернативами є: консультативні ради при органах влади, підтримка культурних інституцій, участь представників спільнот у формуванні мовної та освітньої політики, а також удосконалення механізмів місцевого самоврядування з урахуванням потреб компактно проживаючих меншин.

Практичне значення такого підходу полягає в тому, що він не зміщує дві різні площини: територіальну організацію публічної влади та захист колективної ідентичності. Територіальна автономія потребує окремого владного центру, власної компетенції та спеціального бюджетного режиму. Культурна або персональна автономія, навпаки, може діяти через представницькі, консультативні й освітньо-культурні інституції, не змінюючи адміністративно-територіального устрою. Для України таке розмежування має не лише теоретичне, а й безпекове значення.

Важливо також, що досвід Нахичевану та Аджарії підтверджує залежність автономії від первинного політико-правового контексту. У цих випадках автономний статус не був універсальною моделлю для всіх етнічних чи конфесійних груп, він постав як наслідок конкретних історичних домовленостей і був пізніше включений до внутрішнього конституційного права. Тому в українських умовах коректніше говорити не про запозичення статусу автономної республіки, а про використання окремих інструментів: прозорого фінансування культурних програм, участі спільнот у консультаціях, підтримки освіти мовами меншин і забезпечення ефективного захисту від дискримінації.

Висновки. Нахичеванська Автономна Республіка та Автономна Республіка Аджарія є прикладами автономних утворень, статус яких

сформувався під впливом історичних, міжнародно-договірних і конституційних чинників. У Нахичевані ключовим є поєднання власної конституції, органів влади та належності до Азербайджану. В Аджарії визначальним є спеціальний конституційний закон, який деталізує компетенцію автономії та її фінансові механізми. Обидва приклади демонструють, що автономія може бути інструментом врахування регіональної специфіки, але вона завжди залишається обмеженою рамками державного суверенітету.

Українська модель є іншою. Автономна Республіка Крим має конституційний територіальний статус, але не є етнічною автономією. Конституційні положення про унітарність держави, територіальну цілісність і рівність громадян унеможливають створення нових етнічних автономій без зміни засад конституційного ладу. Тому досвід Нахичевану та Аджарії не може бути безпосередньо перенесений в Україну.

Водночас, окремі елементи цих моделей мають практичну цінність. Україна може використовувати не територіально-автономний, а культурно-інституційний підхід: посилення прав національних меншин, розвиток персональної культурної автономії, створення консультативних органів, участь спільнот у місцевій політиці, забезпечення мовних та освітніх гарантій. Саме така модель дозволяє поєднати конституційну єдність держави з реальним захистом різноманіття.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
2. Мяловицька Н. А. Теоретичні проблеми правового статусу автономних утворень у сучасних державах світу. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 21 : Юридичні науки. С. 20–23. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8423>
3. Holland E. C., Dahlman C., Browne M. The arc of autonomy in Georgia's Ajara. *Political Geography*. 2020. Vol. 80. Article 102177. DOI: 10.1016/j.polgeo.2020.102177
4. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2827-20>
5. The Constitution of Nakhchivan Autonomous Republic. URL: <https://alimajlis.gov.az/en/pages/n-ar-constitution>
6. Assanidze v. Georgia (Application no. 71503/01) : Judgment of the European Court of Human Rights, 08.04.2004. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/60cd95/pdf/>
7. On the Autonomous Republic of Ajara : Constitutional Law of Georgia. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/3811829>
8. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

Oliylyk O. V. AUTONOMIES ON ETHNIC AND CONFESSIONAL GROUNDS: THE CASES OF NAKHCHIVAN, AJARA AND PARALLELS WITH UKRAINE

The article examines the legal nature of autonomies whose emergence is обусловлено ethnic, confessional, or historical-regional characteristics of the population, using the cases of the Nakhchivan Autonomous Republic within Azerbaijan and the Autonomous Republic of Adjara within Georgia. The analysis focuses

not only on the formal constitutional status of these entities, but also on the legal grounds of their formation, the scope of their legislative, budgetary and administrative autonomy, as well as the correlation between autonomy and the principles of unitarity, sovereignty and territorial integrity of the state. Particular attention is paid to the role of international treaties in shaping autonomous status and their subsequent implementation into domestic legal systems.

The methodological framework is based on comparative legal, formal-legal and historical-legal methods, which made it possible to identify common and distinctive features of autonomy models and to assess their effectiveness within the framework of contemporary constitutionalism. It is demonstrated that both Nakhchivan and Adjara share a common feature: their autonomous status emerged at the intersection of the 1921 international treaty guarantees and subsequent constitutionalization in domestic law. At the same time, it is established that the evolution of Adjara's autonomy reveals a tendency toward strengthening central governmental control, whereas the Nakhchivan model preserves broader elements of institutional self-governance within a unitary state.

The comparative analysis shows that these models differ significantly from the Ukrainian approach, under which the Autonomous Republic of Crimea constitutes a constitutional territorial autonomy but not an ethnic one, while the rights of national minorities are primarily realized through mechanisms of equality, non-discrimination, and cultural and linguistic self-expression. It is substantiated that the direct transplantation of the Nakhchivan or Adjara models into Ukraine is legally inadmissible without altering the foundations of the constitutional order. At the same time, certain elements-such as institutional participation of communities, development of personal cultural autonomy, advisory mechanisms, and strengthening of cultural rights guarantees.

Key words: *administrative-territorial structure, ethnic autonomy, Nakhchivan Autonomous Republic, Autonomous Republic of Ajara, Autonomous Republic of Crimea, national minorities, indigenous peoples, constitutional law.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026